МОНГОЛ УЛСЫН ЗАСГИЙН ГАЗРЫН ХЭРЭГЖҮҮЛЭГЧ АГЕНТЛАГ
АРХИВЫН ЕРӨНХИЙ ГАЗАР

Монгол төрийн ой санамж, түүх, соёлын үнэт баримтыг хадгалан хамгаалж, өнгөрснийг одоотой, одоог ирээдүйтэй холбоно.

САЙН НОЁН ХАН АЙМГИЙН САЙН НОЁН ХАНЫ ХОШУУНЫ ТҮҮХЭНД ХОЛБОГДОХ ХУУЧИН ДАНС ХАРААНЫ ТОЙМ

Б.РИНЧИННОРОВ. АРХИВЫН ЕРӨНХИЙ ГАЗРЫН ЭРДЭМ ШИНЖИЛГЭЭНИЙ АХЛАХ АЖИЛТАН

- Түмэнхэн номун эзэн Сайн ноён хан Батсүхийн уг эхийг хэргэм цолыг байцааваас, анх түшмэл байгуулсан Шамба болбоос Халхын аймгийн хүн Боржигон овогтой Юань улсын тайзу хааны үр Халхын Гэрсэнз жалайр хунтайжийн залгамжир үүний элэнц өвөг Түмэнхэн уг даан цол Сайн ноён хэмээмүй. Гурван хан лугаа хамт хан хэмээн өргөх бөлгөө. Үүний хоёрдугаар хөвгүүн Данзан лам Онги голын хорхойн газарт суужухуй Халхын 8 засгийн доторхи нэгэн засаг мөн буюу түүнээс 4 хөвгүүн төрөв. Ахмад хөвгүүн Дашхив цол Илдэн дүүрэгч хэмээмүй. Даруй Шамбын эцэг мөн буюу. Хоёрдугаар хөвгүүн Сэржим, гуравдугаар хөвгүүн Сутанай, дөрөвдүгээр хөвгүүн Махадава эдний үрүүд цөм өөр засаг байгуулав.
- Энх Амгалангийн 6 онд Шамба Засгийн залгамжлаад элч зарж халаар ирсэн хойно Итгэмжит этэй эрх дайчин цол шагнав. .... Одоо залгамжилсан харьяат Түмэнхэн номун эзэн Сайн ноён хан Батсүхэд ухуулах өргөмжлөл олгуулах ажааму хэмээн гуйж, зааж тушаасан ёсоор зарагдан ирсэн элчид бичиг шийтгэн тушаан өгч өргөснөөс гадна бие өнгөрсөн Түмэнхэн номун эзэн Сайн ноён хан На агсанд уг олгуулсан олгуулах өргөмжлөл ...

Ардын засгийн үеийн буюу 1921-1931 баримтуудыг 1985 онд эрдэм шинжилгээ, техник боловсруулалт хийж, хөмрөг үүсгэгчээр ангилан шинээр хөмрөг үүсгэхэд Цэцэрлэг мандлын аймгийн Хан хөгшин уулын хошууны баримтаар тусгайлан Х-155 гэсэн дугаартай 2 данстай хөмрөг үүсгэжээ. Энэ хөмрөгт тус хошууны түүхэнд холбогдох данс 1-т 618 хадгаламжийн нэгж, данс 2-т 84 хадгаламжийн нэгж хадгалагдаж байна.

Данс №1	
Захирах тушаах хэлтэс **хошуу, сумын хурлын тогтоолууд** **алба хуваасан данс** **хүн ам, хөрөнгийг бүртгэсэн данс** **нам, эвлэлийн байгууллагын талаар харилцсан бичиг** **сургууль, соёлын холбогдолтой асуудлаар харилцсан бичиг** **Цэргийн хэлтэс** **Цэргийн насны эрчүүдийг тодорхойлсон** **Цэрэг эрийг бүртгэсэн, бүртгэл олгосон** **Цэргийн албанаас бүр ба түр хугацаагаар чөлөөлөх асуудлаар харилцсан** **Цэргийн хоол хүнс, агт морь, хувцас хэрэглэл бэлтгэх асуудлаар харилцсан** **18, 20, 27, 28, 31, 36, 41, 45 насны эрчүүдийн үндсэн бүртгэл**	Зарга шийтгэх хэлтэс Захирах тушаах хурлын тогтоол Таслан шийтгэх хурлын тогтоол Гянданд хоригдогсдын бүртгэл Хулгай дээрэм, мөрийтэй тоглоомын асуудлаар харилцсан бичиг Санхүүгийн хэлтэс Татвар хураах комиссын хурлын тогтоол Хураасан, зарцуулсан зүйлийн данс Гааль, түрээс хураах талаар харилцсан бичиг Төсөв, зардал ба өр, авлага, цалин хэрэглэлийн талаар харилцсан бичиг

Д/д	Данс №2 Хүн ам, хөрөнгийн бүртгэлийн баримтууд	Огноо	Хуудасны тоо
1	Хошууны хүн ам, өрхийн тооллогын бүртгэл	1924 он	279
2	11-р Баян-Уул сумын хүн амын дэлгэрэнгүй бүртгэл	1924 он	7
3	Хошууны өрх хүн амын тооллогын бүртгэл	1925 он	706
4	Хошууны өрх, хүн амын тооллогын данс	1926 он	688
5	Хошууны бүх өрх, хүн амын тооллогын данс	1927 он	715
6	Хошууны бүх өрх, хүн амын тооллогын данс	1927 он	704
	Хошууны аж ахуйтны хөрөнгө малын тооллогын бүртгэл данс	1927 он	272
7	Хошууны бүх хүмүүсийг эрдэм боловсрол зэрэг олон төрлөөр ялгаварласан бүртгэл	1928 он	36
8	Хошууны бүх өрх, хүн амын тооллогын данс	1926 он	438
9	Сонгуулийн эрхгүй хүмүүс ба гадаадын харьяат нарын бүтргэл данс	1929 он	37
10	Хошууны дарга, түшмэл, албан хаагчдыг бүртгэсэн данс	1929 он	46
11	Хошууны ядуусын бүртгэл данс	1929 он	195
12	Хошууны 15 сумын хүн ам, мал хөрөнгийн бүртгэл данс	1929 он	8015

Монгол улсын 18 дугаар онд сургуулийн хүүхдүүд ном заасан сургагч нарын анкет болмуй.

МУҮТА. ТБА. Х-155, Д-1, ХН-291

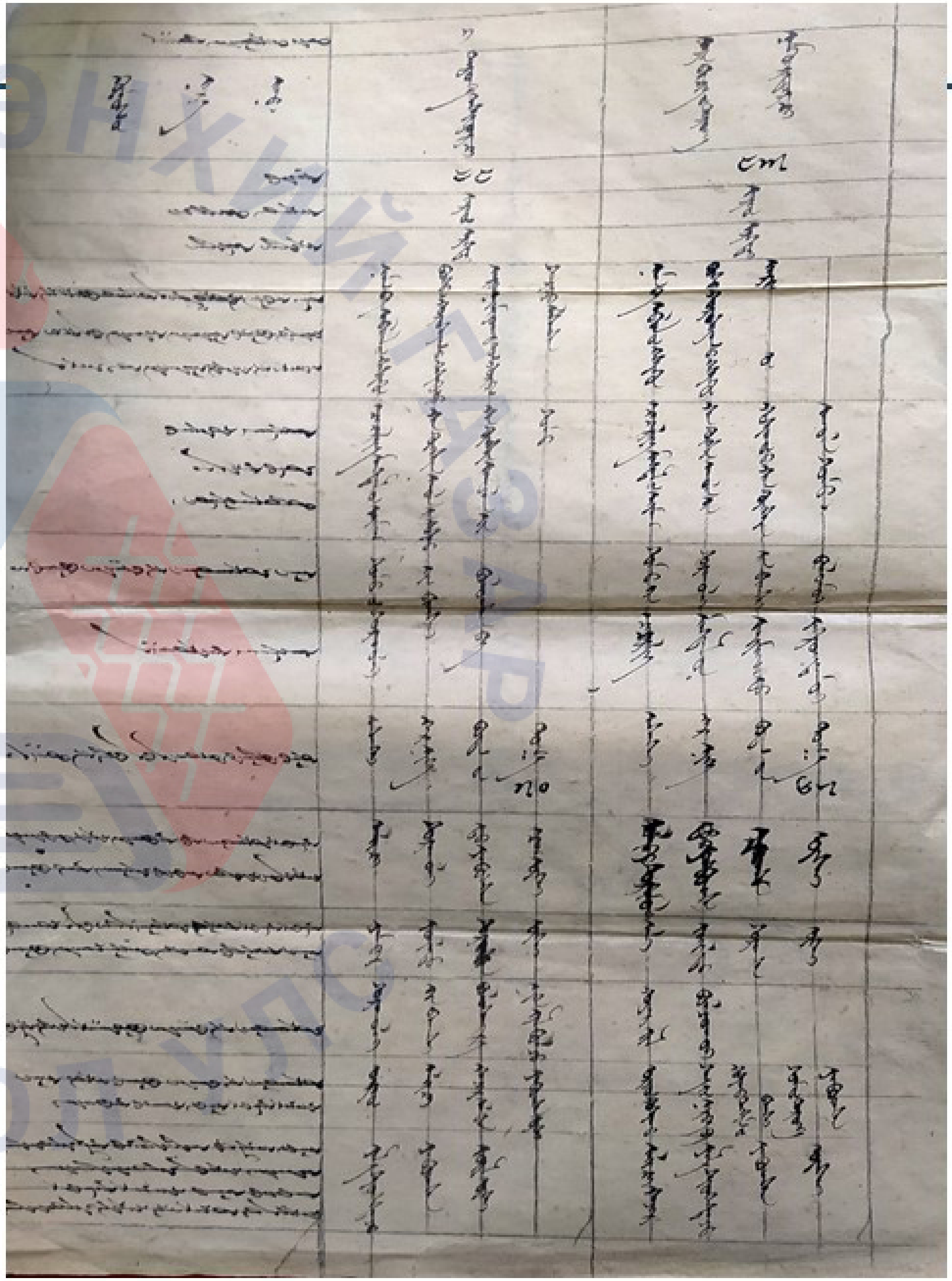

- Дарга Дашдорж, 44 нас, ард, эрэгтэй,
- Нам ба эвлэлийн гишүүн бус, Хоршооны гишүүнд 18 оны 3 дугаар сард элссэн,
- Цэцэрлэг мандлын аймгийн Хан хөгшин уулын хошуу Хан хөгшин уулын сум
- Сумын сургуулийн багш болсон
- Эсгий гэр нэг, бодын тоо 20
- Аль ч сургуульд явсан цаг үгүй
- Ямар зүйлд сурсангүй
- Сургуулийн багш болсоор 1 жил болж
- Урьд аль газар алба хаасангүй
- Ял шийтгэгдэж явсангүй

- Нарийн бичгийн дарга Намгүрдорж, 43 нас, ард, эрэгтэй,
- Нам ба эвлэлийн гишүүн бус, Хоршооны гишүүн
- Цэцэрлэг мандлын аймгийн Хан хөгшин уулын хошуу Хан хөгшин уулын сум
- Сумын сургуулийн багш болмуй
- Цэцэрлэг мандлын аймагт захирагдмуй
- Эсгий гэр нэг, бодын тоо 65
- Үгүй
- Ямар зүйлд сурсангүй
- 2 жил болжухуй
- Урьд хошуу сангийн нярав ба хошуу танхимын багш, сумын дарга явсан.
- Аль ч газар ял шийтгэгдэж явсангүй

АНХААРАЛ ХАНДУУЛСАН ТАНД БАЯРЛАЛАА

ЦАХИМ ХУУДАС

www. ARCHIVES.GOV.mn

SOCIAL NETWORK

www.facebook.com/ Архивын ерөнхий газар

ЛАВЛАХ УТАС

1800-1205

ЦАХИМ ШУУДАН

Монгол улсын Үндэсний төв архивын сан хөмрөгт хадгалагдаж буй баримтууд нь эх түүхийн чухаг сурвалж, орон нутаг судлалын тулгуур хэрэглэгдэхүүн болдог. Архивын эрдэм шинжилгээ, мэдээлэл лавлагааны нэг төрөл болох тойм нь архивын сан хөмрөгт хадгалагдаж буй нийт баримт болон тодорхой түүхэн үйл явдлын эх сурвалж болох баримтын талаар ерөнхий мэдээлэл өгөх, тэдгээрийн агуулга, бүрэлдэхүүн, байршлыг нээн харуулсан эрдэм шинжилгээний лавлах юм.

Бид энэхүү илтгэлдээ Сайн ноён хан аймгийн Сайн ноён ханы хошууны Манж чин улсын эрхшээлийн үе, Шашин төрийг хослон барьсан хаант Монгол улс, Ардын засгийн үеийн баримтын тоймыг танилцуулж, холбогдох зарим баримтыг онцлон авч үзэв.

Халхын Сайн ноён хан аймгийн Сайн ноён ханы хошуу 1655 онд байгуулагджээ. Тус хошууны Манж Чин улсын эрхшээлийн үеийн албан ёсны нэр нь Халхын умард замын Сайн ноёны хошуу юм. 1911 оны 12 дугаар сарын 29-нд VIII Богд Жибзундамба хутагт Монгол улсын хаан ширээнд өргөмжлөгдөөд буулгасан хишиг тархаах зарлигаар Тулгар төрийг байгуулах хэрэгт хүчин хавсран зүтгэсэн Сайн ноён Намнансүрэнд үе улиран ногоон жууз, шар хүрэм, улбар шар жолоо, Итгэмжит этэй эрх дайчин цол шагнаж, Ханы цол бас шадар сайд болгосноор Сайн ноён хан аймгийн Сайн ноён ханы хошуу болсон. 1922 оноос Монгол улсад орон нутгийн ардчилсан захиргааг байгуулах бэлтгэл ажил явагдаж, 1923 онд засаг ноёдын цолоор нэрийддэг байсан аймаг, хошууны нэрийг ихээхэн сүлд тахилга бүхий уул, усны нэрээр өөрчлөн нэрлэхэд Цэцэрлэг мандлын аймгийн Хан хөгшин уулын хошуу хэмээн нэрлэгдэх болжээ.

Үндэсний төв архивын сан хөмрөгт хадгалагдаж буй Сайн ноён ханы хошууны түүхэнд холбогдох баримт бичгийг архивын хөмрөгийн хамаарлын дагуу түүхэн 3 цаг үед хуваан авч үзвэл дараах байдалтай байна.

Манж Чин улсын эрхшээлийн үеийн баримт бичгүүд

1985 онд архивын баримтад эрдэм шинжилгээ, техник боловсруулалт хийж, хөмрөг үүсгэгчээр ангилан, хөмрөг шинээр үүсгэхэд Манж чин улсын эрхшээлийн үеийн Сайн ноёны хошууны 1800-1911 онд хамаарах 72 хадгаламжийн нэгжтэй /ХМ-61/ гэсэн хөмрөг үүсгэжээ. Эдгээр баримтуудыг агуулгаар нь багцлан авч үзвэл дараах байдалтай байна

№	Баримтын агуулга	Огноо	Баримтын тоо
1	Засаг ноёдод хэргэм зэрэг, өргөмжлөл олгосон, хөхиүлэн шагнасан, өвчнөө засуулах чөлөө гуйсан зэрэгт холбогдох баримтууд	1820, 1879, 1911 он	3 баримт
2	Хошууны хүн ам, малын тоонд холбогдох баримтууд	1855-1828 он	2 баримт
3	Цэрэг, сум эрийн тооллого бүртгэлд холбогдох баримтууд	1879-1907	8 баримт
4	Алба, татварт холбогдох баримтууд	1880-1901 он	44 баримт
5	Албан хэрэг хөтлөлттэй холбоотой /ирсэн явсан бичгийн хуулга, албан бичиг баримт хүлээлцсэн данс/	1800-1888 он	6 баримт
6	Худалдааны иргэд, хошууны хүн ардын хоорондын худалдаа, өр авлагатай баримтууд	1895-1911 он	6 баримт
7	Эрүүгийн хэрэгт холбогдох баримт	1855, 1907, 1908 он	3 баримт

Сайн ноён аймгийн Сайн ноёны хошууны Ойдов даргатай отгийн өрх амын тоо, лам хар хүүхдийн нэр, нас зэргийн тодорхойлж хошууны тамгын газарт өргөсөн данс. 1855 он

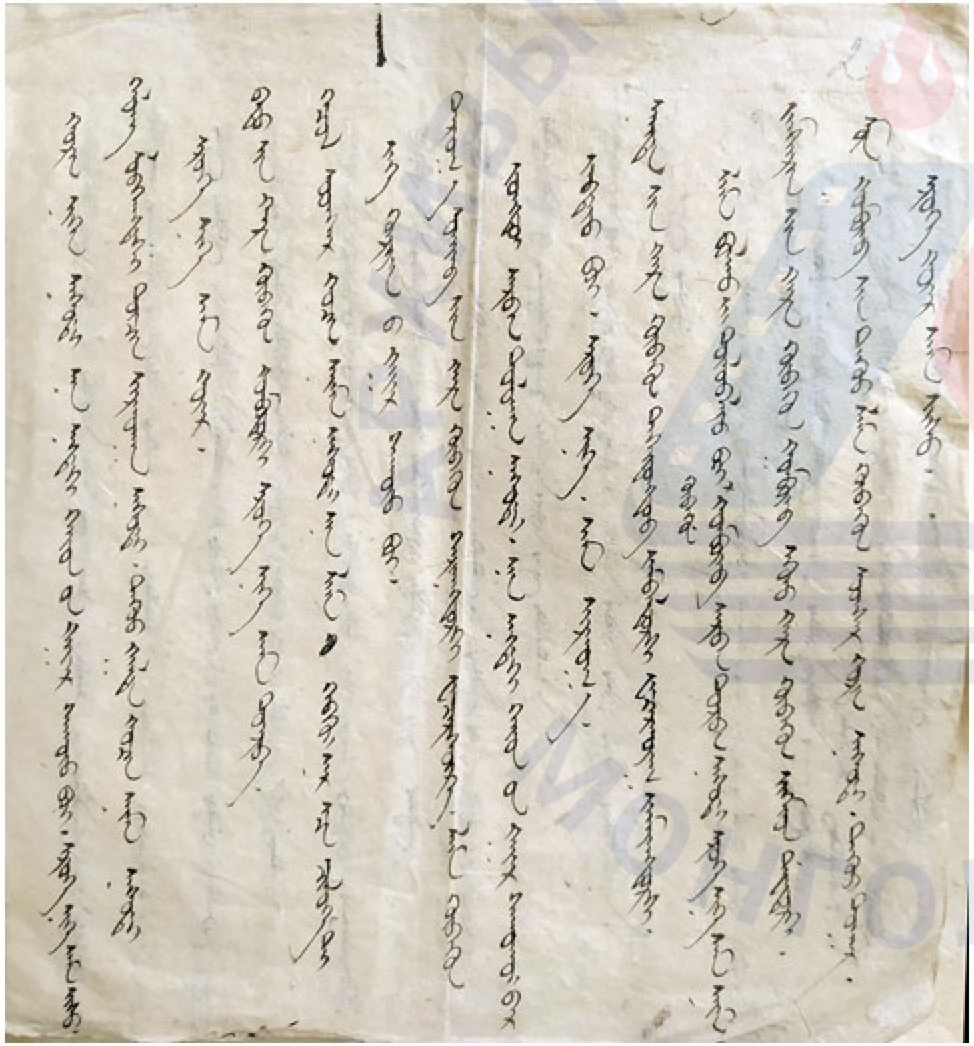

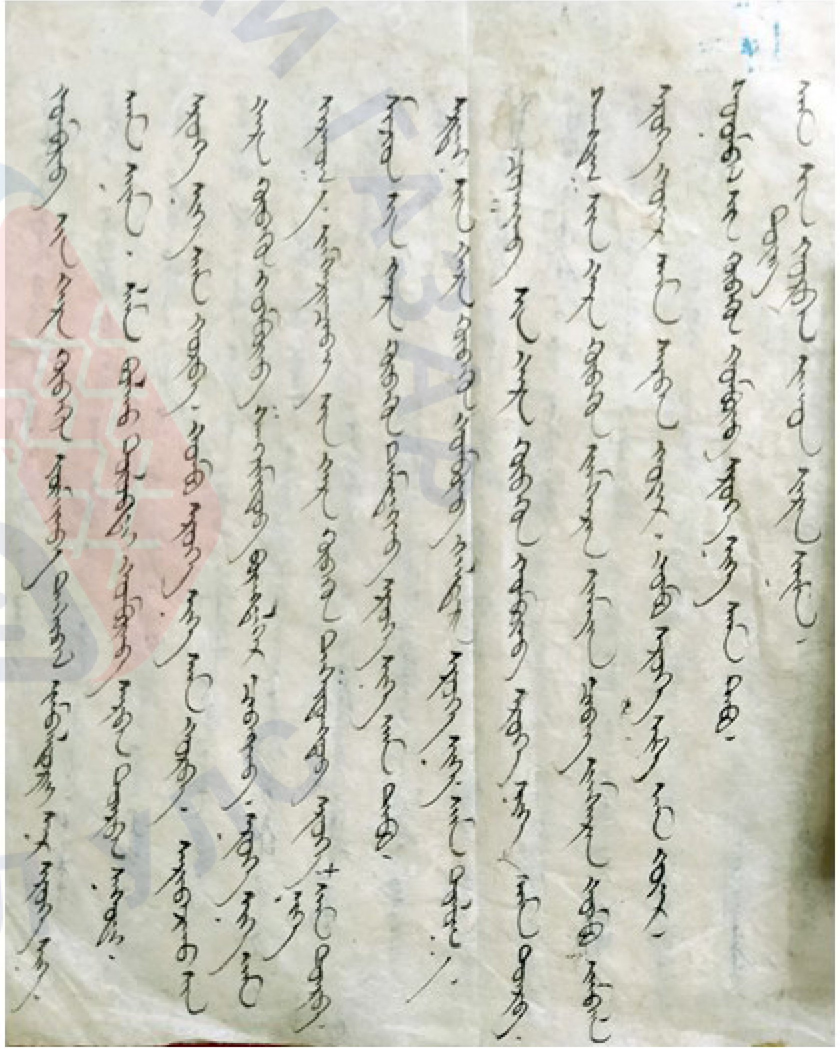

МУҮТА. ТБА. ХМ-61, Д-1, ХН-2

Тус отгийн өрх амын тоо, лам болгох хөвгүүний нэр, нас, хар хөвгүүний нэр зэргийг сүүлд ялган салгаж бичээд үүний тул өргөв. Түгээмэл элбэгтийн 4-дүгээр он арван хоёр сарын 18.

Зайсан Эрдэнийн хар хөвгүүн Дорги үүний хар хөвгүүн Гомбожав, Цэвэгмид, өрх хоёр, ам найм

Гомбоцэвгийн хар хөвгүүн Сангабазар, Үйзэнжав, Гомбожав, лам хөвгүүн Чүлтэм хорин нэгэн настай энэ эндэхи хийдийн газар сууж буй. Өрх нэг, ам 9

Гэлэн Лувсандаш 46 настай, дүү Галдан 38 настай, өрх 1, ам 2

Батын хар хөвгүүн Гомбодорги өрх 1, ам 4 ...

- Өргөх хуудас
- Сайн ноён аймгийн Да вангийн хошуунаас эндэхи хүрээний номын сургуульд суугаа
- гэлэн Цэрэмпил, Чогсом, Жамба, Линшид, Дамба, Намсрай, Шагж, Цэнд, Шагж
- Гэцэл Давга, Чоймжон, Бабун

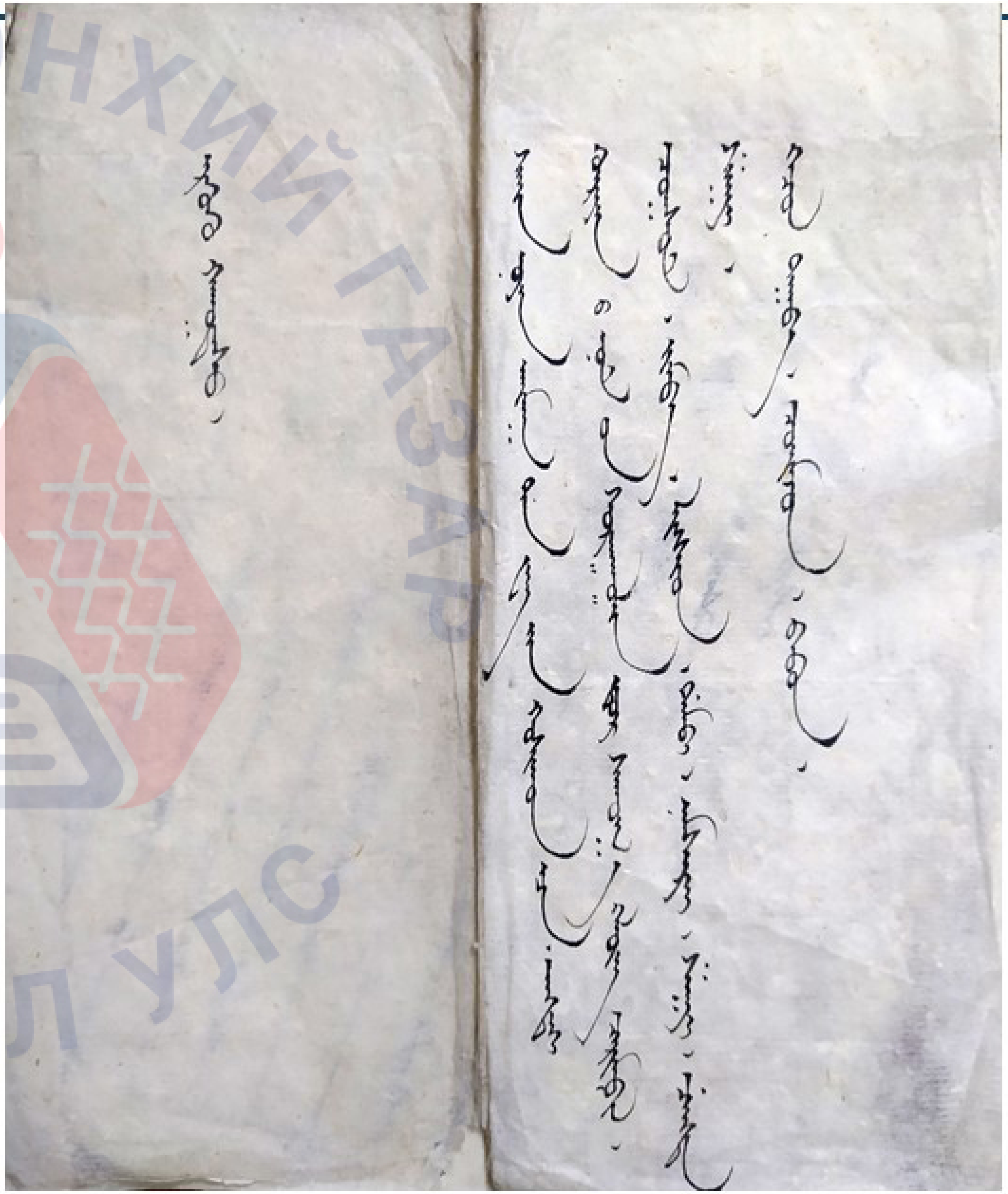

МУҮТА. ТБА. ХМ-61, Д-1, ХН-69

АРХИВЫН ЕРӨНХИЙ ГАЗАР
МОНГОЛ УЛС

Шашин төрийг хослон барьсан хаант Монгол улсын үеийн баримтуудыг 1994 онд архивын баримтад эрдэм шинжилгээ, техник боловсруулалт хийж, хөмрөг үүсгэгчээр ангилан шинээр хөмрөг үүсгэхэд Сайн ноён ханы хошууны баримтыг тусгайлан /ХА-59/ гэсэн дугаартай хөмрөг үүсгэжээ. Энэ хөмрөгт тус хошууны 1911-1921 оны түүхэнд холбогдох 100 хадгаламжийн нэгж хадгалагдаж байна. Эдгээр баримтуудыг агуулгаар нь багцлан авч үзвэл дараах байдалтай байна

№	Баримтын агуулга	Огноо	Баримтын тоо
1	Богд хаанд өргөх есөн цагааны албыг тогтоосон, данштг өргөх тухай бичиг	1911 он	2 баримт
2	Сайн ноён хан Батсүхийн уг эхийг тодорхойлсон, өргөмжлөл олгосон зэрэг данс	1919	1 баримт
3	Хошууны хүн ам, их, бага дацан хурлын лам нарын нэр, тоог тодорхойлсон данс	1912 он	2 баримт
4	Хошууны нутгийн зургийг зурах, хилийн овооны зурхай хэвээр байгааг баталсан тухай бичиг	1913, 1916 он	2 баримт
5	Дайчлан мордуулсан цэрэг эрийн данс, Нийслэл Хүрээг сахин хамгаалах цэргийг гаргах зэрэг цэргийн холбогдолтой баримт	1911-1921 он	22 баримт
6	Худалдааны хятад иргэдэд гааль хураах тэмдэгт бичиг олгосон, өр зээлийн холбогдолтой баримт	1913 он	3 баримт
7	Хошуунаас гаргуулсан албаны нэр, тоог тодорхойлж гаргуулахыг тушаасан бичиг	1917-1919 он	5 баримт
8	Хошуунд томилогдсон түшмэл нарын нэрс, түшмэдийг дуудсан зарыг тэмдэглэсэн, тайжийн зэргийг залгамжлуулах, Богд хан, Хан Хэнтий уулсыг тайх наадамд оролцох сурчдыг томилсон, үржил сүргийг тоолсон данс зэрэг	1912-1920 он	17 баримт

Түмэнхэн номун эзэн Сайн ноён хан Батсүхийн уг эхийг тодорхойлон гаргаж олгуулах өргөмжлөл олгуулахыг гуйн Дотоод яамаа мэдүүлэх хэрэг

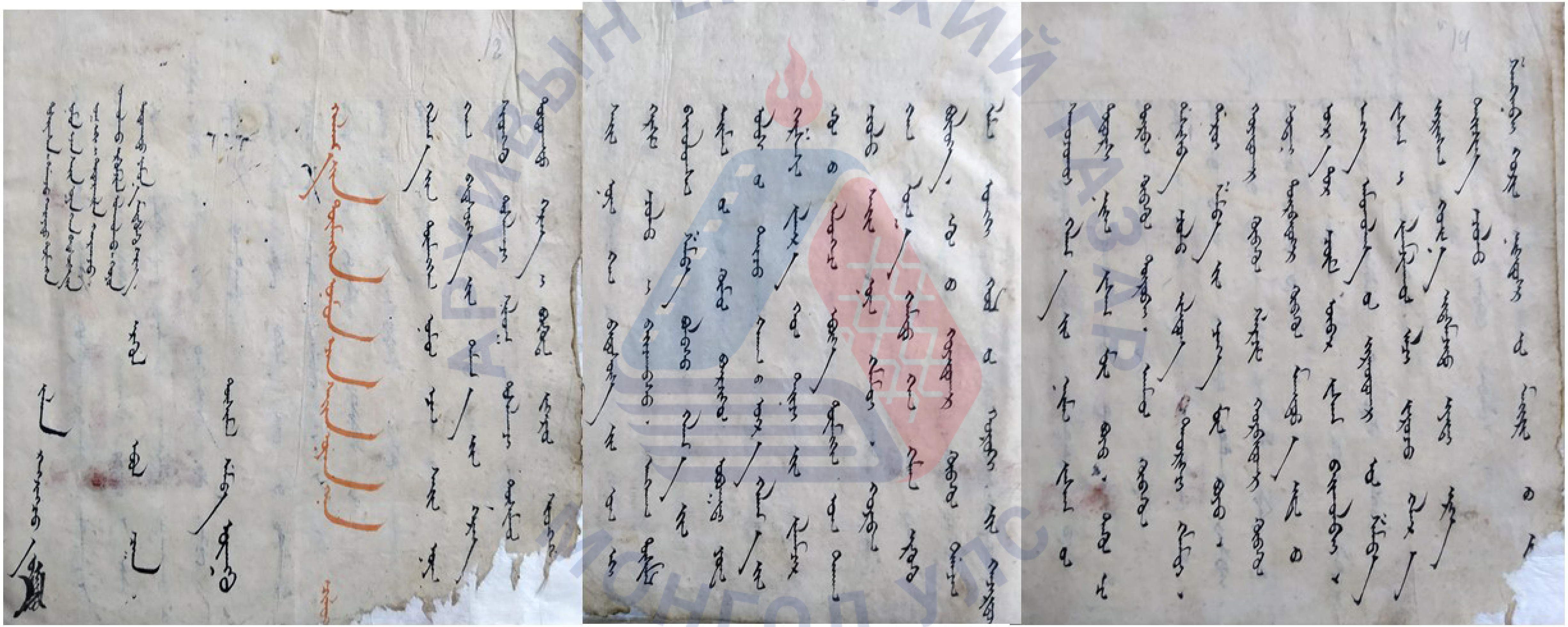

МУУТА. ТБА. ХА-59, Д-1, ХН-29

Монгол төрийн ой санамж, түүх, соёлын үнэт баримтыг хадгалан хамгаалж, өнгөрснийг одоотой, одоог ирээдүйтэй холбоно.

САЙН НОЁН ХАН АЙМГИЙН САЙН НОЁН ХАНЫ ХОШУУНЫ ТҮҮХЭНД ХОЛБОГДОХ ХУУЧИН ДАНС ХАРААНЫ ТОЙМ

Б.РИНЧИННОРОВ. АРХИВЫН ЕРӨНХИЙ ГАЗРЫН ЭРДЭМ ШИНЖИЛГЭЭНИЙ АХЛАХ АЖИЛТАН

- Түмэнхэн номун эзэн Сайн ноён хан Батсүхийн уг эхийг хэргэм цолыг байцааваас, анх түшмэл байгуулсан Шамба болбоос Халхын аймгийн хүн Боржигон овогтой Юань улсын тайзу хааны үр Халхын Гэрсэнз жалайр хунтайжийн залгамжир үүний элэнц өвөг Түмэнхэн уг даан цол Сайн ноён хэмээмүй. Гурван хан лугаа хамт хан хэмээн өргөх бөлгөө. Үүний хоёрдугаар хөвгүүн Данзан лам Онги голын хорхойн газарт суужухуй Халхын 8 засгийн доторхи нэгэн засаг мөн буюу түүнээс 4 хөвгүүн төрөв. Ахмад хөвгүүн Дашхив цол Илдэн дүүрэгч хэмээмүй. Даруй Шамбын эцэг мөн буюу. Хоёрдугаар хөвгүүн Сэржим, гуравдугаар хөвгүүн Сутанай, дөрөвдүгээр хөвгүүн Махадава эдний үрүүд цөм өөр засаг байгуулав.
- Энх Амгалангийн 6 онд Шамба Засгийн залгамжлаад элч зарж халаар ирсэн хойно Итгэмжит этэй эрх дайчин цол шагнав. .... Одоо залгамжилсан харьяат Түмэнхэн номун эзэн Сайн ноён хан Батсүхэд ухуулах өргөмжлөл олгуулах ажааму хэмээн гуйж, зааж тушаасан ёсоор зарагдан ирсэн элчид бичиг шийтгэн тушаан өгч өргөснөөс гадна бие өнгөрсөн Түмэнхэн номун эзэн Сайн ноён хан На агсанд уг олгуулсан олгуулах өргөмжлөл …

Ардын засгийн үеийн буюу 1921-1931 баримтуудыг 1985 онд эрдэм шинжилгээ, техник боловсруулалт хийж, хөмрөг үүсгэгчээр ангилан шинээр хөмрөг үүсгэхэд Цэцэрлэг мандлын аймгийн Хан хөгшин уулын хошууны баримтаар тусгайлан Х-155 гэсэн дугаартай 2 данстай хөмрөг үүсгэжээ. Энэ хөмрөгт тус хошууны түүхэнд холбогдох данс 1-т 618 хадгаламжийн нэгж, данс 2-т 84 хадгаламжийн нэгж хадгалагдаж байна.

Данс №1	
Захирах тушаах хэлтэс **хошуу, сумын хурлын тогтоолууд** **алба хуваасан данс** **хүн ам, хөрөнгийг бүртгэсэн данс** **нам, эвлэлийн байгууллагын талаар харилцсан бичиг** **сургууль, соёлын холбогдолтой асуудлаар харилцсан бичиг** **Цэргийн хэлтэс** **Цэргийн насны эрчүүдийг тодорхойлсон** **Цэрэг эрийг бүртгэсэн, бүртгэл олгосон** **Цэргийн албанаас бүр ба түр хугацаагаар чөлөөлөх асуудлаар харилцсан** **Цэргийн хоол хүнс, агт морь, хувцас хэрэглэл бэлтгэх асуудлаар харилцсан** **18, 20, 27, 28, 31, 36, 41, 45 насны эрчүүдийн үндсэн бүртгэл**	Зарга шийтгэх хэлтэс Захирах тушаах хурлын тогтоол Таслан шийтгэх хурлын тогтоол Гянданд хоригдогсдын бүртгэл Хулгай дээрэм, мөрийтэй тоглоомын асуудлаар харилцсан бичиг Санхүүгийн хэлтэс Татвар хураах комиссын хурлын тогтоол Хураасан, зарцуулсан зүйлийн данс Гааль, түрээс хураах талаар харилцсан бичиг Төсөв, зардал ба өр, авлага, цалин хэрэглэлийн талаар харилцсан бичиг

Д/д	Данс №2 Хүн ам, хөрөнгийн бүртгэлийн баримтууд	Огноо	Хуудасны тоо
1	Хошууны хүн ам, өрхийн тооллогын бүртгэл	1924 он	279
2	11-р Баян-Уул сумын хүн амын дэлгэрэнгүй бүртгэл	1924 он	7
3	Хошууны өрх хүн амын тооллогын бүртгэл	1925 он	706
4	Хошууны өрх, хүн амын тооллогын данс	1926 он	688
5	Хошууны бүх өрх, хүн амын тооллогын данс	1927 он	715
6	Хошууны бүх өрх, хүн амын тооллогын данс	1927 он	704
	Хошууны аж ахуйтны хөрөнгө малын тооллогын бүртгэл данс	1927 он	272
7	Хошууны бүх хүмүүсийг эрдэм боловсрол зэрэг олон төрлөөр ялгаварласан бүртгэл	1928 он	36
8	Хошууны бүх өрх, хүн амын тооллогын данс	1926 он	438
9	Сонгуулийн эрхгүй хүмүүс ба гадаадын харьяат нарын бүтргэл данс	1929 он	37
10	Хошууны дарга, түшмэл, албан хаагчдыг бүртгэсэн данс	1929 он	46
11	Хошууны ядуусын бүртгэл данс	1929 он	195
12	Хошууны 15 сумын хүн ам, мал хөрөнгийн бүртгэл данс	1929 он	8015

Монгол улсын 18 дугаар онд сургуулийн хүүхдүүд ном заасан сургагч нарын анкет болмуй.

МУҮТА. ТБА. Х-155, Д-1, ХН-291

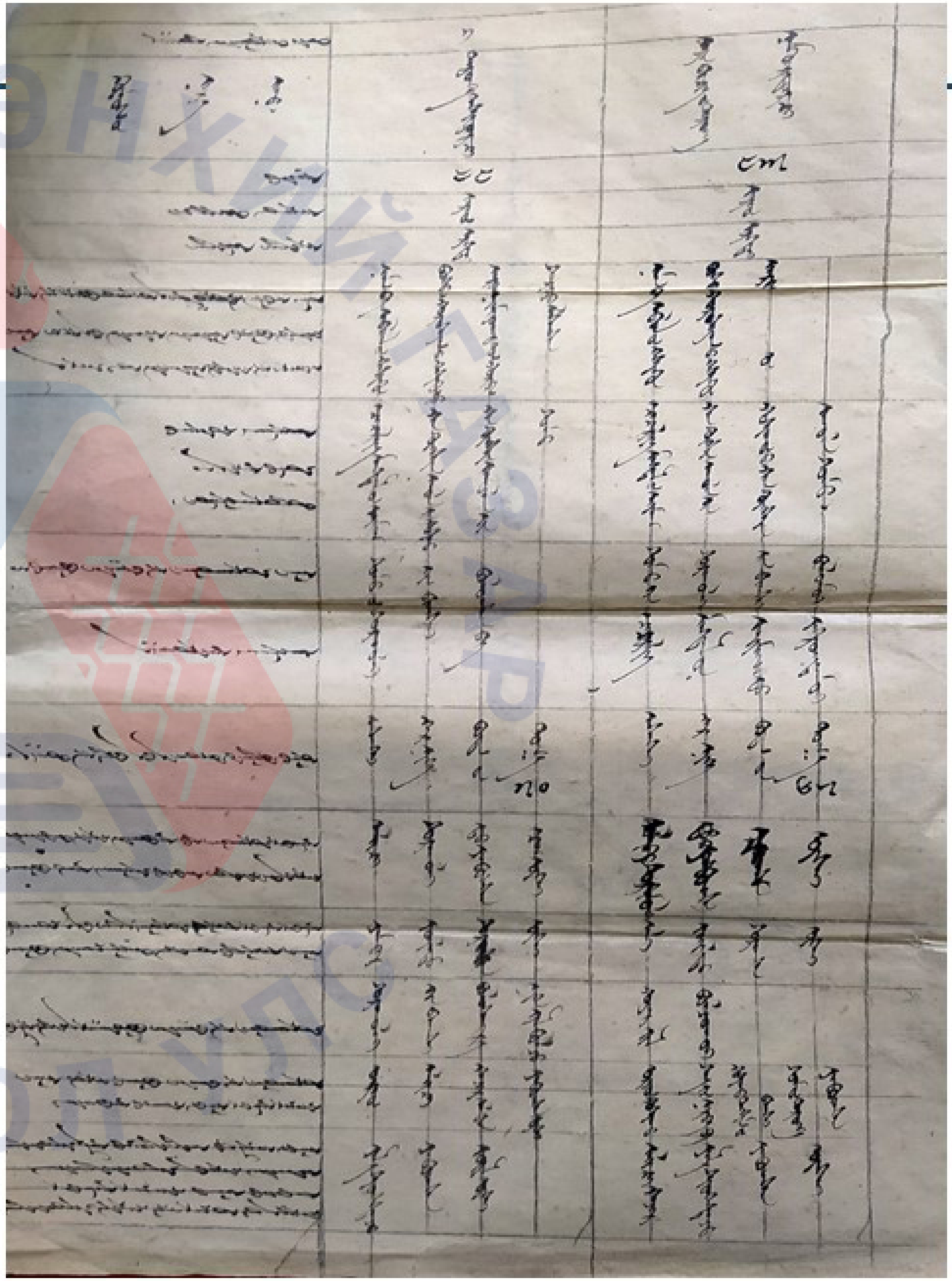

АРХИВЫН ЕРӨНХИЙ ГАЗАР
МОНГОЛ УЛС

- Дарга Дашдорж, 44 нас, ард, эрэгтэй,
- Нам ба эвлэлийн гишүүн бус, Хоршооны гишүүнд 18 оны 3 дугаар сард элссэн,
- Цэцэрлэг мандлын аймгийн Хан хөгшин уулын хошуу Хан хөгшин уулын сум
- Сумын сургуулийн багш болсон
- Эсгий гэр нэг, бодын тоо 20
- Аль ч сургуульд явсан цаг үгүй
- Ямар зүйлд сурсангүй
- Сургуулийн багш болсоор 1 жил болж
- Урьд аль газар алба хаасангүй
- Ял шийтгэгдэж явсангүй

АРХИВЫН ЕРӨНХИЙ ГАЗАР МОНГОЛ УЛС

- Нарийн бичгийн дарга Намгүрдорж, 43 нас, ард, эрэгтэй,
- Нам ба эвлэлийн гишүүн бус, Хоршооны гишүүн
- Цэцэрлэг мандлын аймгийн Хан хөгшин уулын хошуу Хан хөгшин уулын сум
- Сумын сургуулийн багш болмуй
- Цэцэрлэг мандлын аймагт захирагдмуй
- Эсгий гэр нэг, бодын тоо 65
- Үгүй
- Ямар зүйлд сурсангүй
- 2 жил болжухуй
- Урьд хошуу сангийн нярав ба хошуу танхимын багш, сумын дарга явсан.
- Аль ч газар ял шийтгэгдэж явсангүй

АРХИВЫН ЕРӨНХИЙ ГАЗАР МОНГОЛ УЛС

АНХААРАЛ ХАНДУУЛСАН ТАНД БАЯРЛАЛАА

ЦАХИМ ХУУДАС

www. ARCHIVES.GOV.mn

SOCIAL NETWORK

www.facebook.com/
Архивын ерөнхий газар

ЛАВЛАХ УТАС

1800-1205

ЦАХИМ ШУУДАН

Монгол улсын Үндэсний төв архивын сан хөмрөгт хадгалагдаж буй баримтууд нь эх түүхийн чухаг сурвалж, орон нутаг судлалын тулгуур хэрэглэгдэхүүн болдог. Архивын эрдэм шинжилгээ, мэдээлэл лавлагааны нэг төрөл болох тойм нь архивын сан хөмрөгт хадгалагдаж буй нийт баримт болон тодорхой түүхэн үйл явдлын эх сурвалж болох баримтын талаар ерөнхий мэдээлэл өгөх, тэдгээрийн агуулга, бүрэлдэхүүн, байршлыг нээн харуулсан эрдэм шинжилгээний лавлах юм.

Бид энэхүү илтгэлдээ Сайн ноён хан аймгийн Сайн ноён ханы хошууны Манж чин улсын эрхшээлийн үе, Шашин төрийг хослон барьсан хаант Монгол улс, Ардын засгийн үеийн баримтын тоймыг танилцуулж, холбогдох зарим баримтыг онцлон авч үзэв.

Халхын Сайн ноён хан аймгийн Сайн ноён ханы хошуу 1655 онд байгуулагджээ. Тус хошууны Манж Чин улсын эрхшээлийн үеийн албан ёсны нэр нь Халхын умард замын Сайн ноёны хошуу юм. 1911 оны 12 дугаар сарын 29-нд VIII Богд Жибзундамба хутагт Монгол улсын хаан ширээнд өргөмжлөгдөөд буулгасан хишиг тархаах зарлигаар Тулгар төрийг байгуулах хэрэгт хүчин хавсран зүтгэсэн Сайн ноён Намнансүрэнд үе улиран ногоон жууз, шар хүрэм, улбар шар жолоо, Итгэмжит этэй эрх дайчин цол шагнаж, Ханы цол бас шадар сайд болгосноор Сайн ноён хан аймгийн Сайн ноён ханы хошуу болсон. 1922 оноос Монгол улсад орон нутгийн ардчилсан захиргааг байгуулах бэлтгэл ажил явагдаж, 1923 онд засаг ноёдын цолоор нэрийддэг байсан аймаг, хошууны нэрийг ихээхэн сүлд тахилга бүхий уул, усны нэрээр өөрчлөн нэрлэхэд Цэцэрлэг мандлын аймгийн Хан хөгшин уулын хошуу хэмээн нэрлэгдэх болжээ.

Үндэсний төв архивын сан хөмрөгт хадгалагдаж буй Сайн ноён ханы хошууны түүхэнд холбогдох баримт бичгийг архивын хөмрөгийн хамаарлын дагуу түүхэн 3 цаг үед хуваан авч үзвэл дараах байдалтай байна.

Манж Чин улсын эрхшээлийн үеийн баримт бичгүүд

1985 онд архивын баримтад эрдэм шинжилгээ, техник боловсруулалт хийж, хөмрөг үүсгэгчээр ангилан, хөмрөг шинээр үүсгэхэд Манж чин улсын эрхшээлийн үеийн Сайн ноёны хошууны 1800-1911 онд хамаарах 72 хадгаламжийн нэгжтэй /ХМ-61/ гэсэн хөмрөг үүсгэжээ. Эдгээр баримтуудыг агуулгаар нь багцлан авч үзвэл дараах байдалтай байна

№	Баримтын агуулга	Огноо	Баримтын тоо
1	Засаг ноёдод хэргэм зэрэг, өргөмжлөл олгосон, хөхиүлэн шагнасан, өвчнөө засуулах чөлөө гуйсан зэрэгт холбогдох баримтууд	1820, 1879, 1911 он	3 баримт
2	Хошууны хүн ам, малын тоонд холбогдох баримтууд	1855-1828 он	2 баримт
3	Цэрэг, сум эрийн тооллого бүртгэлд холбогдох баримтууд	1879-1907	8 баримт
4	Алба, татварт холбогдох баримтууд	1880-1901 он	44 баримт
5	Албан хэрэг хөтлөлттэй холбоотой /ирсэн явсан бичгийн хуулга, албан бичиг баримт хүлээлцсэн данс/	1800-1888 он	6 баримт
6	Худалдааны иргэд, хошууны хүн ардын хоорондын худалдаа, өр авлагатай баримтууд	1895-1911 он	6 баримт
7	Эрүүгийн хэрэгт холбогдох баримт	1855, 1907, 1908 он	3 баримт

Сайн ноён аймгийн Сайн ноёны хошууны Ойдов даргатай отгийн өрх амын тоо, лам хар хүүхдийн нэр, нас зэргийн тодорхойлж хошууны тамгын газарт өргөсөн данс. 1855 он

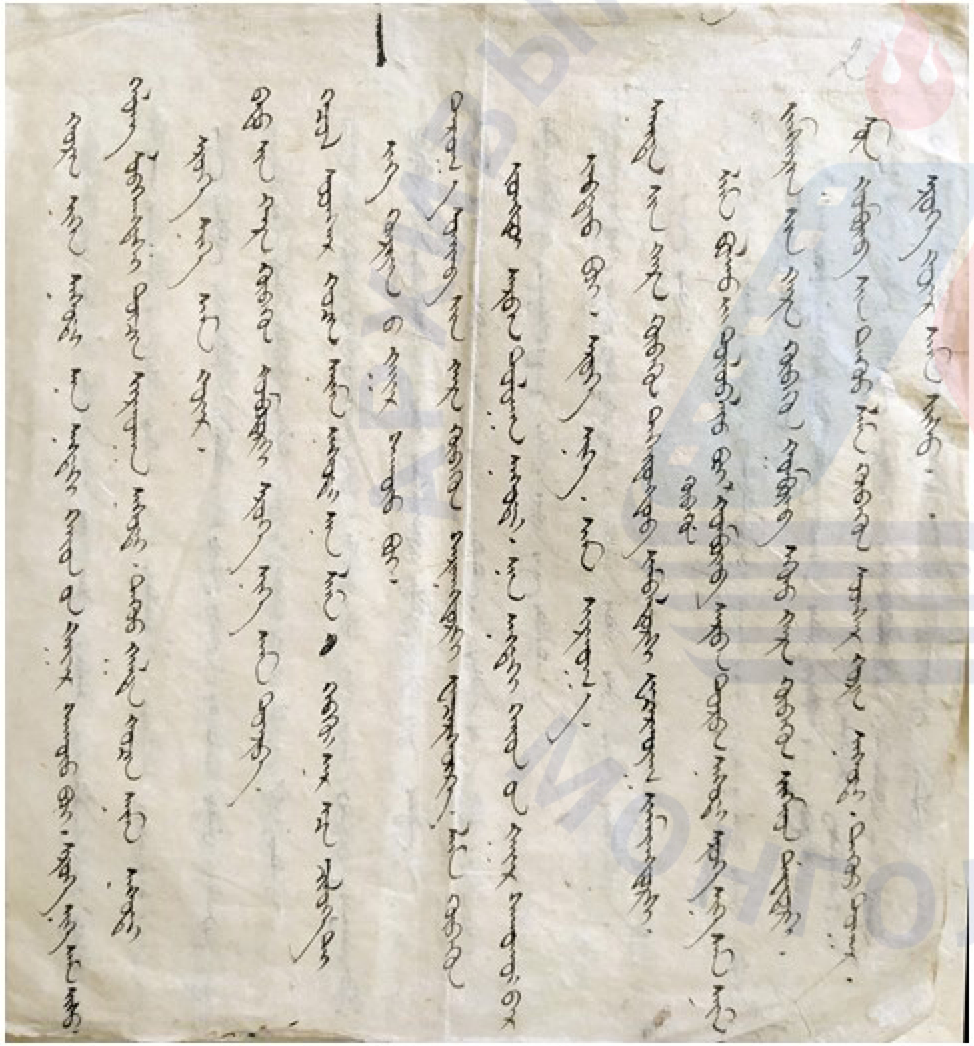

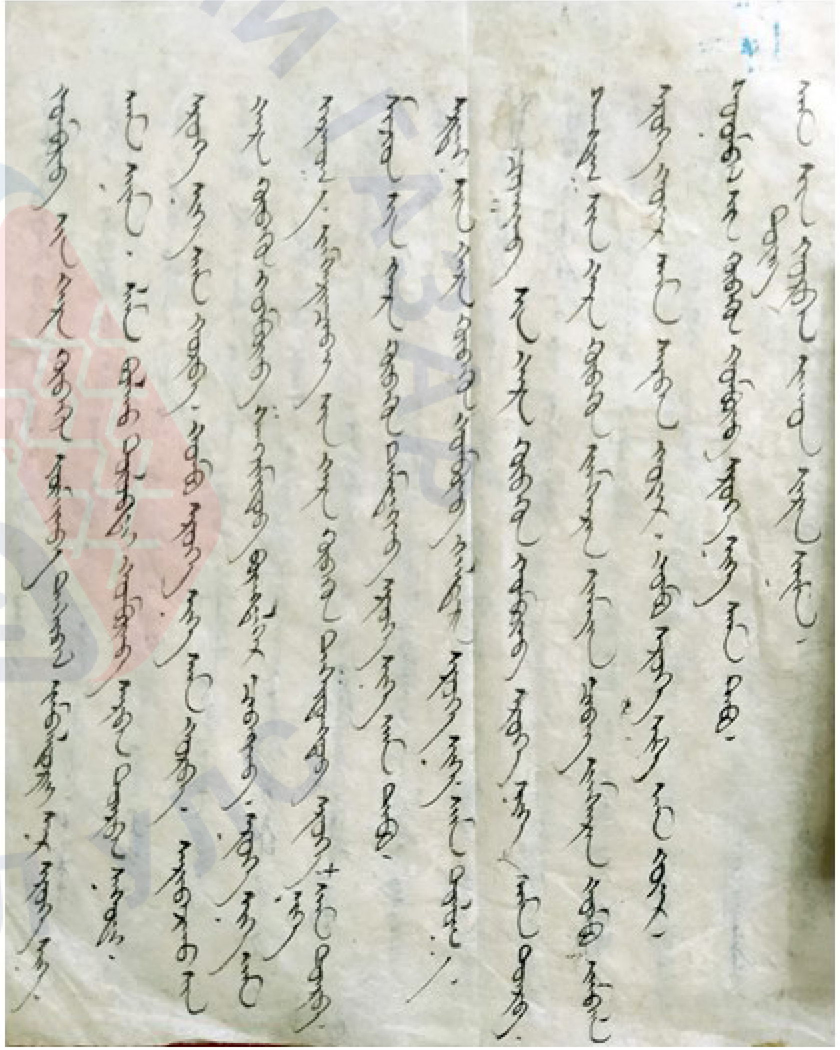

МУҮТА. ТБА. ХМ-61, Д-1, ХН-2

Тус отгийн өрх амын тоо, лам болгох хөвгүүний нэр, нас, хар хөвгүүний нэр зэргийг сүүлд ялган салгаж бичээд үүний тул өргөв. Түгээмэл элбэгтийн 4-дүгээр он арван хоёр сарын 18.

Зайсан Эрдэнийн хар хөвгүүн Дорги үүний хар хөвгүүн Гомбожав, Цэвэгмид, өрх хоёр, ам найм

Гомбоцэвгийн хар хөвгүүн Сангабазар, Үйзэнжав, Гомбожав, лам хөвгүүн Чүлтэм хорин нэгэн настай энэ эндэхи хийдийн газар сууж буй. Өрх нэг, ам 9

Гэлэн Лувсандаш 46 настай, дүү Галдан 38 настай, өрх 1, ам 2

Батын хар хөвгүүн Гомбодорги өрх 1, ам 4 ...

- Өргөх хуудас
- Сайн ноён аймгийн Да вангийн хошуунаас эндэхи хүрээний номын сургуульд суугаа
- гэлэн Цэрэмпил, Чогсом, Жамба, Линшид, Дамба, Намсрай, Шагж, Цэнд, Шагж
- Гэцэл Давга, Чоймжон, Бабун

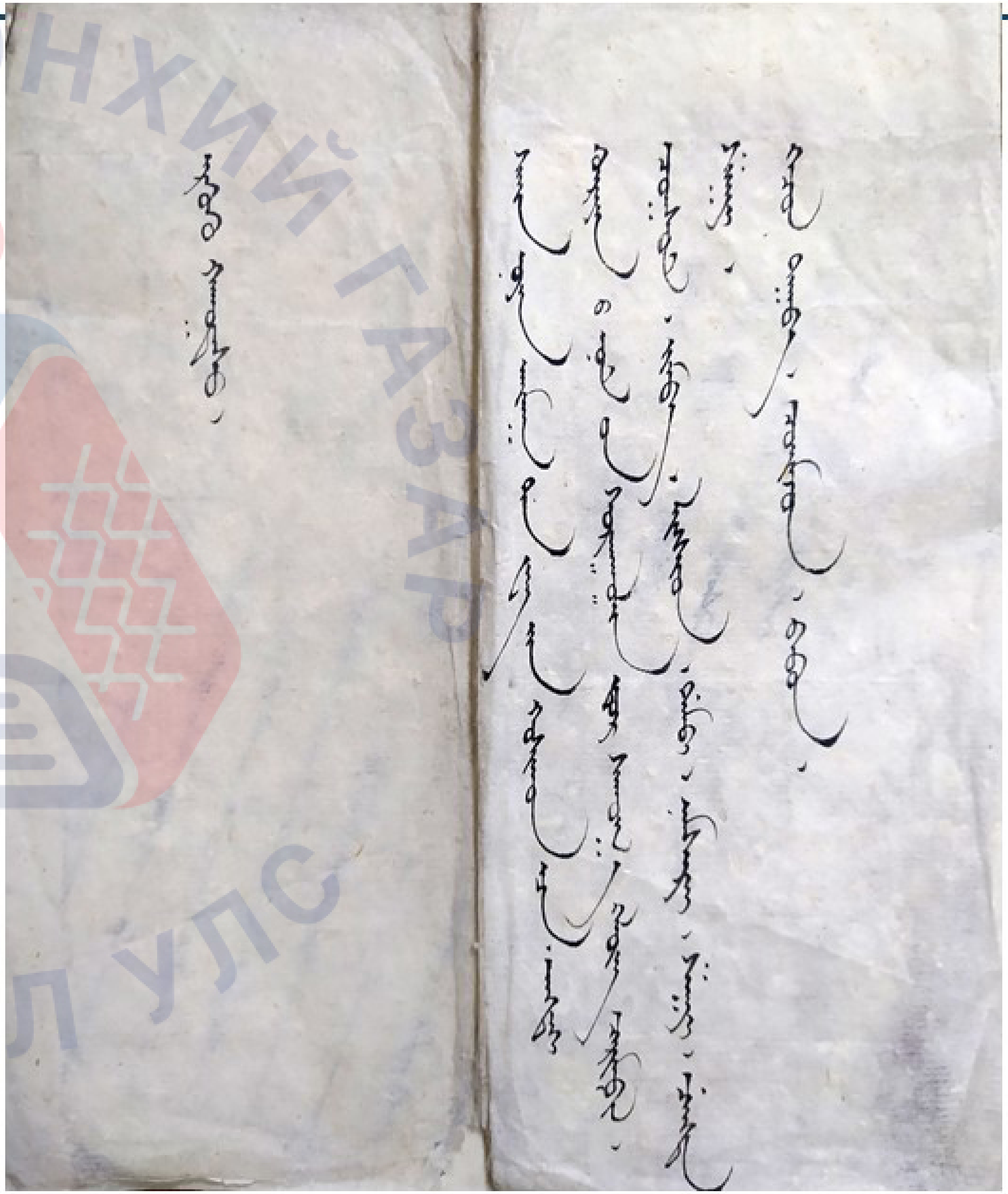

МУУТА. ТБА. ХМ-61, Д-1, ХН-69

АРХИВЫН ЕРӨНХИЙ ГАЗАР МОНГОЛ УЛС

Шашин төрийг хослон барьсан хаант Монгол улсын үеийн баримтуудыг 1994 онд архивын баримтад эрдэм шинжилгээ, техник боловсруулалт хийж, хөмрөг үүсгэгчээр ангилан шинээр хөмрөг үүсгэхэд Сайн ноён ханы хошууны баримтыг тусгайлан /ХА-59/ гэсэн дугаартай хөмрөг үүсгэжээ. Энэ хөмрөгт тус хошууны 1911-1921 оны түүхэнд холбогдох 100 хадгаламжийн нэгж хадгалагдаж байна. Эдгээр баримтуудыг агуулгаар нь багцлан авч үзвэл дараах байдалтай байна

№	Баримтын агуулга	Огноо	Баримтын тоо
1	Богд хаанд өргөх есөн цагааны албыг тогтоосон, даншиг өргөх тухай бичиг	1911 он	2 баримт
2	Сайн ноён хан Батсүхийн уг эхийг тодорхойлсон, өргөмжлөл олгосон зэрэг данс	1919	1 баримт
3	Хошууны хүн ам, их, бага дацан хурлын лам нарын нэр, тоог тодорхойлсон данс	1912 он	2 баримт
4	Хошууны нутгийн зургийг зурах, хилийн овооны зурхай хэвээр байгааг баталсан тухай бичиг	1913, 1916 он	2 баримт
5	Дайчлан мордуулсан цэрэг эрийн данс, Нийслэл Хүрээг сахин хамгаалах цэргийг гаргах зэрэг цэргийн холбогдолтой баримт	1911-1921 он	22 баримт
6	Худалдааны хятад иргэдэд гааль хураах тэмдэгт бичиг олгосон, өр зээлийн холбогдолтой баримт	1913 он	3 баримт
7	Хошуунаас гаргуулсан албаны нэр, тоог тодорхойлж гаргуулахыг тушаасан бичиг	1917-1919 он	5 баримт
8	Хошуунд томилогдсон түшмэл нарын нэрс, түшмэдийг дуудсан зарыг тэмдэглэсэн, тайжийн зэргийг залгамжлуулах, Богд хан, Хан Хэнтий уулсыг тайх наадамд оролцох сурчдыг томилсон, үржил сүргийг тоолсон данс зэрэг	1912-1920 он	17 баримт

Түмэнхэн номун ээзэн Сайн ноён хан Батсүхийн уг эхийг тодорхойлон гаргаж олгуулах өргөмжлөл олгуулахыг гуйн Дотоод яамаа мэдүүлэх хэрэг

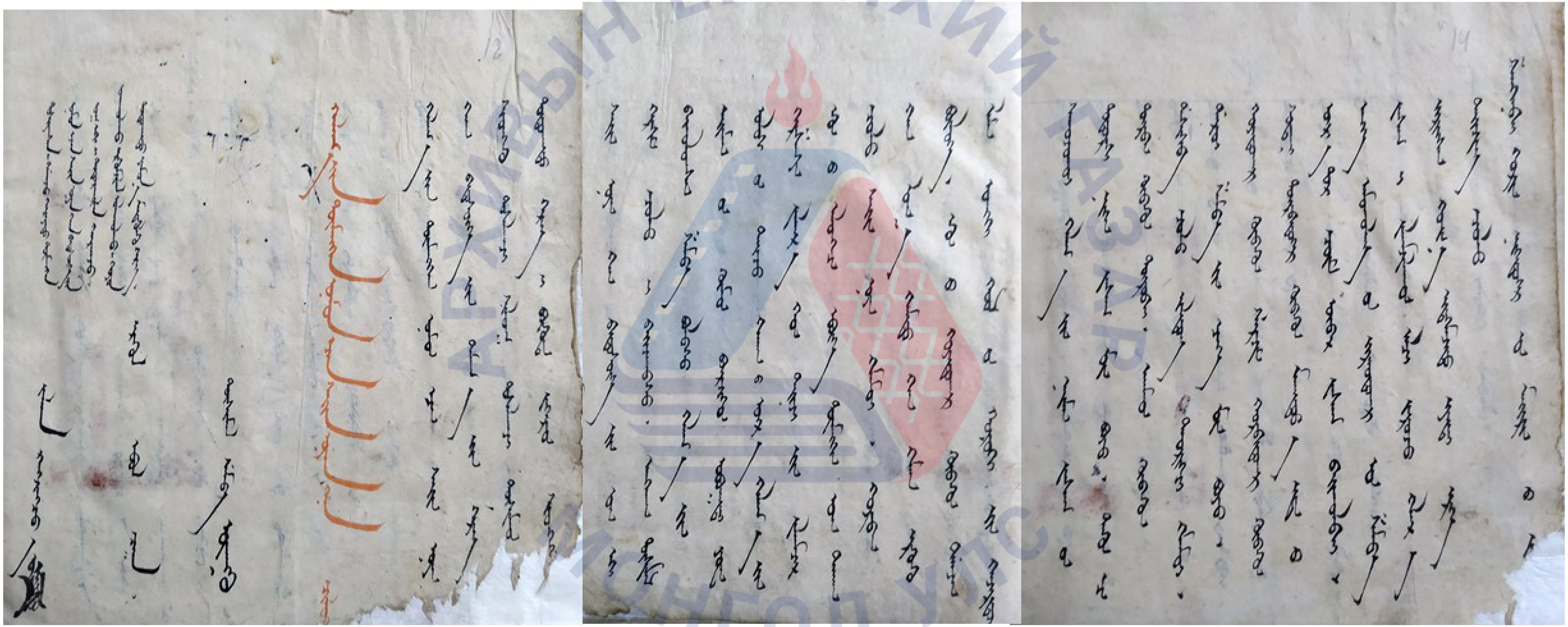

АРХИВЫН ЕРӨНХИЙ ГАЗАР МОНГОЛ УЛС

МУҮТА. ТБА. ХА-59, Д-1, ХН-29